

7. Немский О. Б. О возможной культурно-стилевой границе между православными и униатами в первой половине XVII века [Электронный ресурс] / Немский О. Б. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/Science/LMNS2002/36.htm>. – Назва с экрана.
8. Палинодия // Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією. Т. IV : Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 1. – Петербург, 1878. – Стб. 313–1200.
9. Степнькіна П. Я. “Палинодія” Захарії Копистенського як історичне джерело і пам’ятка української історіографії XVII ст. : авторсф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / П. Я. Степнькіна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2005. – 16 с.
10. Петров Н. И. Новооткрытый список “Палинодии” Захария (Копыстенского) / Н. И. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1884. – № 6. – С. 244–257.
11. Православная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravenc.ru/text/182699.html>. – Назва с экрана.
12. Соловій М. М. Мелетій Смотрицький як письменник / М. М. Соловій // Записки ЧСВВ. Серія II, секція I : Праці; т. XXXVI. – Рим ; Торонто, 1977. – Ч. 1. – 224 с.
13. Оборона унії. Сочиненіє Виленскаго архимандрита Льва Кревзи, 1617 года // Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією. Т. IV : Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 1. – Петербург, 1878. – Стб. 157–312.

This article examines the polemical work of L.Krevzy “Church unity defence” and a work of Z.Kopystenskyi “Palinodiia” using biographical and textual methods. It demonstrates their implement to Eastern Christian (Orthodox) and Western Christian (Catholic) inner intellectual traditions.

Key words: *polemic, Pope primacy, dogma, Orthodoxy, Catholicism, inner intellectual tradition.*

УДК 101.1; 371.13

ББК 33

Світлана Ганаба

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

У статті акцентується увага на евристичному потенціалі філософсько-освітніх ідей Софії Русової. Відображено їх гуманістичну спрямованість та орієнтацію на розвиток особистості у сфері освіти.

Ключові слова: *особистість, освіта, навчання, педагогічні тенденції, дидактика, методи, гра.*

Сучасний етап суспільного розвитку людства дослідники кваліфікують як перехід від цінностей і пріоритетів індустріального суспільства до інформаційного, основним ресурсом якого є освітній капітал. Якщо в індустріальному суспільстві пріоритетним визначалося виробництво матеріальних благ, то в інформаційному – продукування інформації. Вона створюється з метою продажу й споживається задля отримання нової вартості в подальшому виробництві та обміну. Принципова новизна сучасного суспільства, на думку О.Зощенка, полягає в тому, що “інформація одночасно визначає й соціокультурне життя людини та його матеріальне буття” [2, с.72].

Людина перебуває в процесі постійної адаптації та самозміни, відповідно до швидкозмінних суспільних тенденцій, переживає переломний етап свого оновлення. Вона виявляє ініціативність і заповзятливість, демонструє здатність здійснювати вибір, визначає свою відповідальність за власні прорахунки, поразки тощо. Сьогодні виникає потреба в особистості, яка не лише накопичує інформацію для своєї професійної діяльності, але й володіє здатністю її генерувати та змінювати. Майбутнє такої людини, на думку дослідників Г.Драйдена й Д.Вос, залежатиме не лише від того, наскільки швидко вона зуміє засвоювати нові суспільні реалії та пристосовувати їх до потреб життя, а від того, чи сприйматиме людина освіту як безперервну життєву процедуру в отриманні соціально значимого знання [1, с.35]. На перший план висувається завдання підготувати людину до самостійного оволодіння новими знаннями та інформацією, ви-

робити в неї потребу в навчанні протягом усього життя, навчити її використовувати отримані знання в практичній діяльності. Цю тенденцію змогла передбачити ще на початку ХХ століття Софія Русова.

Софія Русова – громадський і політичний діяч, знаний педагог і психолог, історик, етнограф, письменник, перекладач, мистецтвознавець, літературознавець, автор численних наукових праць та підручників, одна з фундаторів національної освіти та виховання, палкий патріот України. Її науково-дослідницький доробок містить потужну скарбницю філософсько-педагогічних ідей, що орієнтують освітню сферу на розвиток, становлення людини як найвищої соціальної цінності, найповніше розкриття здібностей і задоволення її освітніх потреб, не втратили свого значення й актуальності в наш час. “Вивчаючи творчий доробок видатного педагога, не можна не помітити її здатність не лише відповідати на запити сучасності у питаннях школотворення, а й значно випереджати свій час, передбачаючи майбутні стратегічні напрямки розвитку освіти і виховання. Це стосується, зокрема, і таких актуальних на сьогодні педагогічних проблем, як гуманізація освітнього простору, забезпечення особистісно орієнтованого спрямування навчання і виховання як у школі, так і у вищому навчальному закладі”, – зазначає Ю.Сербалюк [6, с.145].

С.Русова працювала над освітянськими проблемами впродовж десятиліть як педагог-практик і вчений. Її узагальнені погляди на організацію навчального процесу в школі були викристалізовані під читання лекцій частково в Кам'янець-Подільському Українському державному університеті в 1919–1920 рр. й особливо в Українському Вищому інституті імені М.Драгоманова в Празі в 1924–1925 рр. Конспект цих лекцій опубліковано 1925 року, але українська громадськість отримала можливість ознайомитись із ними лише 1997 року завдяки упорядникам двотомного видання вибраних творів С.Русової Є.Ф.Коваленку та І.М.Пінчуку.

Серед сучасних дослідників, які збагатили філософську й педагогічну спадщину розвідками, присвяченими висвітленню й аналізу ідей і поглядів знаної освітянської діячки, – Я.Буралака, О.Джус, І.Зайченко, Є.Коваленко, З.Ногачевська, І.Пінчук, О.Проскура, О.Пшеврацька, О.Робуль, В.Сергеева, І.Ткачук, О.Фролова тощо. Ґрунтовний аналіз творчого використання Софією Федорівною у своїх педагогічних працях надбань передової зарубіжної гуманітарної думки містять праці О.Сухомлинської, Є.Коваленко, Н.Дічека. Загалом у свідомості багатьох науковців С.Русова залишається виключно педагогом, хоча дослідження О.Пеньковець засвідчили, що вона справедливо вважається одним із фундаторів вітчизняної філософії освіти [3].

Метою статті є акцентування уваги на евристичному потенціалі філософсько-освітніх ідей Софії Русової в контексті запитів сучасної освітньої сфери.

Софія Русова була прихильницею ідей дитиноцентризму та природовідповідного виховання, які втілювалися в її педагогічну практику з опорою на експериментальне вивчення й врахування особливостей психічного розвитку дитини, реалізувалися через запровадження трудової, діяльнісної спрямованості навчання й виховання тощо. Дитина з її природними задатками, здібностями, потребами, прагненнями має бути в центрі освітнього процесу. Зміст освіти та навчання відштовхуються від суб'єктивного досвіду тих, хто навчається. “Як немає в садку двох кущів однаковісінських, так немає в класі двох дітей з однаковими почуттями, думками, здібностями”, – стверджувала дослідниця [2, с.4]. Пріоритет індивідуальності, її самоцінності та самобутності, повага до суб'єктивного досвіду, його збагачення – це основа побудови навчання.

Аналізуючи дидактичну спадщину своїх знаних попередників і сучасників Я.Коменського, Ф.Дістервега, К.Ушинського, М.Монтессорі, В.Лая, дослідниця схилилася до думки, що навчання в школі не обмежується передачею готових знань від учителя учневі. Вона вважала, що освітній процес необхідно переорієнтувати й побудувати на

інших засадах: "... Годі вже розуміти навчання як процес зверхнього нав'язування знання вчителем учневі, а що це процес сприймання, цілком зв'язаний з внутрішнім світом дитини й тим самим він уже вимагає від учителя доброго розуміння її психіки" [4, с.144]. Заперечуючи, що навчання – це процес зверхнього нав'язування знання вчителем учневі, дослідниця наголошувала, що це процес сприймання, цілком пов'язаний із внутрішнім світом дитини, розуміння її психіки. Відтак навчання С.Русова витлумачувала "як процес, за допомогою якого дитина під керівництвом вчителя опановує будь-який матеріал, направляючи на це всі свої душевні сили"[4, с.145].

У широкому сенсі "навчання", на думку дослідниці, містить у собі декілька уявлень, що певними психічними й практичними відтінками відрізняються одне від одного, а саме: учіння, освіта, інтелектуальний розвиток, уміння, навички. "Учіння припускає самостійну працю дитини над тим або іншим матеріалом, який поширює її знання та уміння... Освіта є теж навчання, але вона не подається лише у класі, вона є широким розумінням слова вчення, бо вона поширюється лише на інтелектуальні знання й дається більш дорослим дітям, дається не тільки через книжки, а й через безпосередній контакт з людьми, через перебування в різних місцевостях, серед різних народів... Вона своїм широким неясно визначеним змістом наближається до так званого загального інтелектуального розвитку, але він відрізняється від неї тим, що може бути більш-менш поверховий, він є продуктом активного зусилля учня й може прийматися безпосередньо від середовища, але може також бути результатом власної праці учня", – аналізувала С.Русова [4, с.144]. Виходячи з того, що освіта містить три елементи: уміння, знання й загальний розвиток, дослідниця радила організувати навчальний процес так, щоб він максимально сприяв розвитку й саморозвитку школярів через різноманітні види самостійної роботи. "Чим більше в цьому процесі виявляється ініціатива та самостійна праця дитини, чим більше проблем до розв'язання збігається з життєвими інтересами дитини, тим і процес навчання дасть найкращі результати", – підкреслювала дослідниця [4, с.143]. Вона наголошувала, що "на кожному уроці бажано, щоб учні самі вишукували засоби для розв'язання проблеми, бо не так важливо саме розв'язання, як праця його дослідження" [4, с.219]. Навчання має спонукати дитину для подальшої творчості, пошукової діяльності, щоб потреба в знаннях, самоосвіті стали її життєвою потребою. Відтак одним із шляхів удосконалення освіти С.Русова вважала посилення уваги до індивідуалізації навчання та самостійної роботи, яка має розбудити зацікавленість дитини, виробити звичку до самостійного опанування знаннями, розвивати потребу в постійній освіті, самоосвіті та саморозвитку. Відводячи значну роль у навчальному процесі самостійній дослідницькій роботі студентів у вищих навчальних закладах, дослідниця вважала за необхідне перенесення акценту із традиційної лекційно-семінарської системи викладання у вузі на самостійну роботу студентів: "Найбільше грошей вищі школи витрачають на обладнання лабораторій та кабінетів, і професура ставить собі завданням не так впливати на студентів своїми лекціями, як уміти викликати оригінальні молоді сили для певних дослідів" [4, с.293]. Безумовно, такі погляди дослідниці актуальні сьогодні, коли в освітньому просторі України активно впроваджуються вимоги Болонського процесу.

Особливу увагу дослідниця приділяла взаєминам учня та вчителя в навчальному процесі, ролі педагога в організації пізнавальної діяльності. Дитина в освітньому процесі під керівництвом педагога опановує будь-який матеріал, спрямовуючи на це всі свої душевні сили. Учитель не може бути простим фахівцем зі свого навчального предмета, а має стати тонким знавцем внутрішнього світу дитини. Роль учителя полягає, на переконання дослідниці, у тому, щоб "знайти для цього процесу відповідний матеріал, викликати до нього інтерес і вказати їй певніші шляхи до опанування. А для цього й потрібна буде організація навчання, що буде найбільш відповідати різним

періодам росту дитини, і вибір методів як для дисциплінування розуму дитини, так і для найкращого засвоєння знання” [4, с.145]. У своїй праці “Дидактика” С.Русова висловлювала думку про те, що “кожен вчитель мусить, починаючи працю з дітьми, дізнатися, які вони мають ясні та певні перцепції” [4, с.193]. Педагог повинен знати, на якому шаблі розвитку знаходяться його учні, ураховувати їхні нахили та інтереси. Щоб інтелектуальні сили дитини працювали, учитель має не забувати деяких правил: 1) нічого не вимагати від дитини понад її сили; 2) викликати на допомогу для розв’язання якоїсь проблеми природну спритність дитини; 3) навчити дитину працювати; 4) викликати бадьорість й утворити в класі таку піднесену атмосферу, щоб праця йшла жвавіше [4, с.238].

Він має будувати навчальний процес не на порожньому місці, не нав’язувати своє бачення світу, вимагаючи його сприймання як істини, не нехтувати попереднім життєвим досвідом дитини, а його вивчати й узгоджувати. Дослідниця наголошувала, що “виховання мусить мати метою виробити людину з широким розумінням своїх обов’язків, з незалежним, високорозвиненим розумом, братерським почуттям до усіх людей...” [5, с.195] Процес навчання вона окреслила як спеціально організовану вчителем пізнавальну й практичну діяльність учнів з метою засвоєння ними нагромадженого соціального досвіду. “Таким чином у процесі навчання суспільний досвід, який репрезентує педагог, не витісняє суб’єктивний, а збагачує його, узгоджує його з науковим змістом знань, що передаються, тобто відбувається соціалізація суб’єктивного досвіду. Взаємодія між вчителем і учнем набуває форми співробітництва, і перебуває обмін їх досвідами. Цей обмін знаходить свою реалізацію в учінні, основним результатом якого є розвиток особистості”, – пише Ю.Сербалюк [6, с.148]. Аналізуючи філософсько-освітню концепцію особистості в науковому доробку С.Русової, О.Фролова звертає увагу на обставину, що трактування дослідницею соціокультурної екзистенції людини тісно пов’язане з українською філософською традицією. “Людська особистість в межах цієї традиції значною мірою аналізується, спираючись на взаємодію людини з природним довкіллям та громадсько-суспільним середовищем, тобто, розглядається як результат взаємодії Мікрокосму із Макрокосмом. Софія Русова в цьому сенсі продовжувала у філософсько-освітньому плані розробляти в умовах суспільства початку ХХ-го ст. ідею особи як Мікрокосму, що традиційно була притаманна українській філософській думці з часів Київської Русі”, – стверджує О.Фролова [7, с.165].

Важливим питанням у навчальному процесі залишалось питання обрання методів організації та викладання. Дослідниця проводила пошук, які методи пізнавальної діяльності будуть найкращими для учнів. У навчальній діяльності, на думку дослідниці, зберігають свій евристичний потенціал слово вчителя, використання ним наочності, організація практичної діяльності учасників освітньої взаємодії й водночас набувають розвитку інші способи пізнавальної діяльності.

С.Русова не здійснила спеціальної кваліфікації методів навчання, але у своїй “Дидактиці” докладно описала такі загальні методи, як дедуктивний, індуктивний та евристичний. Вона зауважувала, що “кожний урок можна провести шляхом аналізу – індукцією, що проводить до концепту цілою низкою часткових дослідів, що розвиває окремі судження з конкретних (або й теоретичних) агрегатів і з цих часткових суджень виводить загальне судження або принцип. Можна вести урок і методом синтезу, що ставить на чолі уроку одне широке судження і з нього виводить часткові. Ці два методи не виключають один одного” [4, с.224]. Дослідниця радила комбінувати ці методи в процесі навчання, оскільки однобічне їх використання може негативно відобразитися на здібностях учнів: “наскільки аналіз дає певний терен для досліду, настільки синтез – для розвитку світогляду, загального мислення” [4, с.226]. Лише від майстерності вчителя залежить удале комбінування цих методів. Вагомого значення С.Русова надавала самостійній розумовій праці учнів/студентів, “коли вони, не обмежуючись уже

відомими їм фактами, самі роблять нові відкриття; йдучи шляхом аналізу до розуміння нового закону з найменшою допомогою вчителя” [2, с.227], тобто евристичному методу. Уміння розглядати предмет у його розвитку та зв'язку з іншими предметами чи явищами, “щоб учні могли утворити собі такий концепт, який об'єднував би всі науки в один величний процес многобічного соціального та фізичного розуміння всесвіту” [4, с.227]. Такий спосіб навчання вона називала генетичним методом. У центр генетичного навчання дослідниця радила ставити природознавство та соціальні дослідження про рід, родину, громаду, державу, церкву, мистецтво. На її думку, міжпредметні зв'язки природознавчих та соціальних дисциплін, мистецтва необхідно найтісніше поєднати із практикою життя. Дослідниця радила використовувати катехізічний метод навчання, що має вигляд бесіди вчителя з учнями. У ході такої бесіди можуть не тільки перевірятися набуті знання, але й “народжуватися” нові.

Цінним для сучасної освітньої сфери є аналіз Русовою нових методів навчання, таких як метод Монтесорі, метод Декролі, Дальтон-метод, трудовий метод Кершенштейнера тощо, інтерес до яких у педагогічній громадськості зріс останнім часом. Дослідниця намагалася бути об'єктивною, характеризуючи позитивні моменти застосування цих методів. Вона звертала увагу й на проблеми, які виникають у вчителів під час використання новітніх засобів. Дослідниця слушно зауважувала, що великий арсенал педагогічних засобів, з одного боку, полегшує працю вчителя, дозволяє зробити навчання більш цікавим для дітей, а з іншого, – вимагає від нього постійного збагачення своєї педагогічної майстерності.

Софія Русова звернула увагу на навчання методом гри. Вона переконливо доводила, що гра дозволяє урізноманітнити процес навчання, активізувати дітей, захопити “різні сили дитини, а не тільки самий розум”. Гра вносить у навчання емоційний елемент, наближає навчання до життя. На думку С.Русової, “метод гри відповідає природі дітей і може вжитися «в усякій науці»” [4, с.230]. Гра є особливою формою діяльності дитини, за допомогою якої вона здійснює зв'язок зі світом. Причому формою цілісною, яку недоцільно розчленовувати на ті окремі здібності, що її забезпечують, оскільки втрачиться своєрідна якість гри. В ігровій діяльності змінюються пізнавальні процеси. Так, сприймання все більшою мірою стає перцептивною дією. У грі формується емоційна, моральна та інтелектуальна сфери дитини, гра розвиває уяву, сприяє фізичному розвитку й удосконаленню дитячого організму. “Гра в дитинстві не є пустотливістю, вона має велике і глибоке значення, це ядро усього внутрішнього переживання дитини, через це по іграх ми можемо найкраще зрозуміти психологію тієї чи іншої дитини”, – зазначала дослідниця [4, с.66]. Вона також звернула увагу на соціальне значення дитячої гри. На її думку, особливого значення набувають ігри для “розвитку соціального інстинкту”, адже дитина вперше змушена стримувати своє “Я”, погоджувати свої інтереси з вимогами колективу. За словами мислительки, коли народ ще не знав культурного життя, то ігри, забави були першою соціальною школою.

Творча спадщина Софії Русової є важливою й актуальною для дослідників стратегій розвитку освітнього поступу України у XXI столітті. У її творах лежить глибока віра в потенційні можливості кожної дитини, які не лише необхідно виявляти, але й розвивати. Урахування індивідуально-психологічних особливостей учня, адекватність освітніх методів дійсній природі людини, виявлення та розкриття тих потенційних можливостей, які закладено природою, створення умов для самопізнання та саморуху індивідуальності – це покликані здійснити освітні інституції. Рішуче виступаючи проти схоластики й зубріння, дослідниця наполягала на розвитку дитини в її індивідуальному темпі. Дидактично-освітні методи С.Русової співзвучні сучасним ідеям особистісно орієнтованого підходу до організації навчального процесу. Не інтереси, уподобання та нахили дитини пристосовуються до методів викладання предмета, а, навпаки, способи

навчально-пізнавальної діяльності добираються до можливостей, здібностей та інтересів учня/студента. Загалом дослідниця своїми педагогічними ідеями випереджала свій час. Ще 1914 року вона зазначала: “Нова школа кладе за головну мету – збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини. Викликавши творчу самостійну діяльність дитини, вчитель поширює свідомість учня й тим самим поширює діяльність його, й допомагає йому новими засобами творити якнайкраще” [4, с.6].

Філософсько-педагогічна спадщина С.Русової є актуальною сьогодні, коли Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній і науковий простір Європи та здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Ураховуючи те, що проблема утвердження гуманістичної парадигми, зростання ролі особистісного начала в освітньому процесі є складною й багатогранною, доцільно продовжити дослідження з окресленої проблеми. Зокрема, розглянути евристичний потенціал гри у філософсько-освітній спадщині Софії Русової.

1. Драйден Г. Революція в навчанні / Г. Драйден, Дж. Вос ; [пер. з англ. М. Олійник]. – Л. : Літопис, 2005. – 542 с.
2. Зошенко О. В. Інформаційне суспільство: ознаки і динаміка / О. В. Зошенко // Інтелект. Особистість. Цивілізація : тематичний збірник наук. праць із соц.-філос. проблематики. – Донецьк : Дон ДУІТ, 2004. – № 3. – С. 270–276.
3. Пеньковець О. М. Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / О. М. Пеньковець. – Чернігів : Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. – 20 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. Кн. 2 / Софія Русова ; за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
5. Русова С. Ідейні підвалини школи / Софія Русова // Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової. – Чернігів : Чернігів. держ. пед. ун-т, 2000. – С. 191–196.
6. Сербалюк Ю. В. Ідеї особистісно-орієнтованого навчання у педагогічній спадщині С. Русової / Ю. В. Сербалюк // Просвітницька діяльність Софії Русової : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Серія соціально-педагогічна. Вип. V. Т. II / упоряд. В. А. Гурський. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – С. 145–151.
7. Фролова О. Особа як об'єкт філософсько-освітнього вчення Софії Русової / Ольга Фролова // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С.162–170.

This article pays attention to evristic potential of philocophical ideas of Sophia Rusova. They describe their human direction and orientation according to the development of a personality.

Key words: *personality, education, studying, pedagogical, didactic, game.*

УДК 930.1 (477)

ББК 87.3 (4 Укр)

Ярослав Гнатюк

“ДУХ КАПІТАЛІЗМУ” І “ПРИВИД КОМУНІЗМУ” НА СЦЕНІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Екстраполюються результати осмислення раціоналізації західного суспільства традиційного типу з предметної галузі західноєвропейської філософії й соціології в проблемне поле філософської україністики. Моделюється структура історичної дії, елементами якої є етика праці, спосіб виробництва та форма власності, шляхом інтерпретації соціокультурної формації як релігійно мотивованої економічної практики для вивчення й розуміння українського суспільства та його історії.

Ключові слова: *соціокультурна формація, модель структури історичної дії, православний феодалізм, католицький феодалізм, східноправославний феодалізм, західноправославний феодалізм, протестантський капіталізм, квазіправославний комунізм, православний квазікапіталізм.*

Опрацювання досвіду осмислення історичного переходу західної цивілізації від аграрного феодалізму до індустріального капіталізму в західноєвропейській філософ-